

Prvá časť KONTEXT

1 Čo je kvalitatívny výskum?

Na katedre sociológie, kde pracujem, ponúkame absolventom možnosť získať titul z Kvalitatívneho výskumu. Názov sme zvolili preto, aby sme mu dali príchut' kurzu, ktorý spravídla učia etnografi, sami väčšinou pracujúci s kvalitatívnymi metódami. Napriek tomu mám pocit, že takýto názov môže študentov prítahovať skôr vďaka tomu, čomu sa sľubuje vyhnúť, a nie tomu, čo ponúka.

„Kvalitatívny výskum“ zdanlivo sľubuje, že sa vyhneme alebo budeme bagatelizovať štatistické techniky a mechaniku kvantitatívnych metód toho druhu, aký sa využíva, povedzme, v dotazníkových prieskumoch alebo v epidemiológii. V skutočnosti je to naozaj tak - napriek tomu, že od študentov očakávame, že budú chodiť na kurzy o prieskumných metódach a uvedomia si, že otázky validity a reliability, ktoré tak často kladú kvantitatívni výskumníci, sú dôležité pre akýkoľvek druh výskumu (aj keď odlišným spôsobom).

Nebezpečenstvom v názve je však to, že vzbudzuje dojem nemenného uprednostňovania alebo vopred zadefinovaného hodnotenia, čo je „dobrý“ (napr. kvalitatívny) a „zlý“ (napr. kvantitatívny) výskum. V skutočnosti by mal výber rôznych výskumných metód závisieť od toho, čo sa pokúšate zistiť.

Napríklad, ak sa chcete dozvedieť, ako zamýšľajú ľudia voľiť, potom sa môže zdať najvhodnejšou kvantitatívna metóda, ako napr. spoločenský prieskum. Pokiaľ sa však zaoberáte skúmaním životných osudov ľudí alebo ich každodenného správania, potom uprednostnite kvalitatívne metódy. Ďalej, pri rozhodovaní sa medzi „kvalitatívnymi“ a „kvantitatívnymi“ metódami vznikajú aj iné, menej praktické otázky. Výskumník si musí uvedomiť, že tieto metódy sa často hodnotia rozdielne. Názorom to ukazuje tabuľka 1.1, vychádzajúca z pojmov, ktoré použili prednášatelia na konferencii o výskumných metódach.

Tabuľka 1.1 ukazuje, ako sa pri popise kvalitatívnych a kvantitatívnych metód do hry dostávajú nepresné, hodnotiace kritériá. Preto sa môže niekomu zdať, že podľa tabuľky 1.1 kvantitatívny výskum je lepší, lebo nezávisí od hodnôt. Dôsledkom je zá-

Tabuľka 1.1 Údajné charakteristiky kvalitatívnych a kvantitatívnych metód

Kvalitatívne	Kvantitatívne
mäkké	tvrdé
flexibilné	fixné
subjektívne	objektívne
politické	nezávislé od hodnôt
případová štúdia	prieskum
špekulatívne	testovanie hypotéz
zakotvené	abstraktne

Zdroj: Halípeny, 1979, s. 799.

ver, že kvantitatívny výskum jednoducho objektívne informuje o skutočnosti, zatiaľ čo kvalitatívny výskum ovplyvňuje politické hodnoty výskumníka. A naopak, niekto zas môže tvrdiť, že takáto nezávislosť od hodnôt je v spoločenských vedách nežiaduca alebo nemožná.

Podobná polemika môže vzniknúť v prípade „flexibility“. Podľa niektorých ľudí podnecuje flexibilita kvalitatívnych výskumníkov, aby boli inovatívni. Podľa iných sa môže stať flexibilita predmetom kritiky v zmysle nedostatku štruktúry. Naopak, „fixovanosť“ dáva výskumu štruktúru, ale bez flexibility.

Toto však vôbec nie je vyvážená argumentácia. Mimo komunity spoločenských vied nepochybne dominujú kvantitatívne dáta. Vlády preferujú kvantitatívne výskumy, pretože napodobňujú výskum ich vlastných agentúr (Cicourel, 1964, s. 36). Chcú rýchle odpovede založené na „spoľahlivých“ premenných.

Podobne, veľa výskumných grantových agentúr nazýva kvalitatívnych výskumníkov „novinármi alebo mäkkými vedcami. Ich práca sa označuje za nevedeckú alebo iba príesknú, prípadne úplne osobnú a plnú predpojatosti“ (Denzin a Lincolnová, 1994, s. 4). Široká verejnosť cíti voči kvantitatívnym dátam zmes rešpektu a pochybnosti („pomocou čísel môžeš povedať, čo len chceš“, „lži, prekliate lži a štatistika“). To refluktujú médiá. Na jednej strane považujú masmédiá prieskumy verejnej mienky za zaujímavé - predovšetkým tesne pred voľbami. Na druhej strane sa na štatistiku nezamestnanosti a inflácie často pozerá s podozrením - hlavne vtedy, keď zjavne protirečia vašej vlastnej skúsenosti (štatistiky, ktoré ukazujú, že inflácia poklesla, nemôžu byť dôveryhodné, ak vidíte stúpajúce ceny tovaru, ktorý kupujete!).

Od deväťdesiatych rokov 20. storočia začala byť v mnohých západných krajinách domnelá reliabilita kvantitatívneho výskumu významne ohrozená. Napríklad vo Veľkej Británii sa počas éry Thatcherovej pravideľne menil spôsob, akým sa počítala inflácia a nezamestnanosť. Niektorí ľudia si uvedomili, že takéto indexy sa môžu „stabilizovať“ tak, aby vrhli na tieto veci pozitívne svetlo. Podobne aj zlyhanie prieskumov voličských úmyslov vo všeobecných voľbách v Británii v roku 1992 (takmer porovnatelne s podobným zlyhaním amerických prieskumných štúdií v rámci prezidentského zápasu Truman-Dewey v roku 1948) vyvolalo vo verejnosti miernu skepsu voči takýmto štatistikám - aj keď príslušné spoločnosti trvali na tom, že poskytli iba tvrdenia o momentálnych zámeroch voličov a nepredpovedali skutočný výsledok.

Ale takéto starosti môžu zanechať iba „škrvňku“ na súvislej histórii dominancie kvantitatívneho výskumu. Kvalitatívni výskumníci sa stále vo veľkej miere cítia byť občanmi druhej triedy, ktorých práca spravidla vyvoláva podozrenie tam, kde „zlatým štandardom“ je kvantitatívny výskum.

Zatiaľ sme sa však zaoberali viac-menej prázdnyimi pojmami, ktoré nepochybne súvisia s tým, či výskumníci používajú alebo nepoužívajú istý druh štatistických metód. V nasledujúcich dvoch častiach sa zameriam podrobnejšie na to, čo spoločenská vedci rozumejú pod kvantitatívnym a kvalitatívnym výskumom.

RÓZNE PODOBY KVANTITATÍVNEHO VÝSKUMU

Bryman (1988) sa zaoberal piatimi hlavnými metódami kvantitatívneho výskumu v spoločenských vedách, ktoré uvádzam v tabuľke 1.2.

Aby som skonkrétnil hrubú kostru v tabuľke 1.2, použijem príklad založený na kvantitatívnej analýze oficiálnych štatistík. Príklad sa vzťahuje na dáta zo Všeobecného spoločenského prieskumu (General Social Survey, GSS), ktorý každý rok robí americké Národné centrum výskumu verejnej mienky (National Opinion Research Center, NORC) a o ktorom písal Procter (1993).

Procter ukazuje, akým spôsobom sa dajú využiť tieto dáta na výpočet vzťahov medzi dvoma alebo viacerými premennými. Sociológovia sa dlho zaujímali o „sociálnu mobilitu“ - pohyb medzi rôznymi statusovými úrovňami v spoločnosti, buď v priebehu života jedného človeka, alebo medzi generáciami. Ako ukazuje tabuľka 1.3, dáta z GSS sa dajú použiť na výpočet toho druhého.

V tabuľke 1.3 sú znázornené vzťahy medzi zamestnaním otca a syna. V tomto prípade je zamestnanie otca „nezávislou“ premennou, pretože ho považujeme za možnú príčinu synovho zamestnania („závislej“ premennej).

Tabuľka 1.2 Metódy kvantitatívneho výskumu

Metóda	Charakteristiky	Výhody
Spoločenský prieskum	Náhodný výber vzorky Meranie premenných Experimentálny podnet „Kontrolná skupina“, ktorá nie je vystavená podnetu	Reprezentatívnosť Testovanie hypotéz Presné meranie
Experiment	Analýza predtým zozbieraných dát Zaznamenávanie pozorovaní podľa vopred definovaného „plánu“ Vopred definované kategórie sa používajú na spočítanie obsahu masmediálnych produktov	Veľké súbory dát Spoľahlivosť pozorovania
Oficiálne štatistiky „štrukturované“ Obsahová analýza		Spôľahlivosť nástrojov na meranie

Zdroj: Upravené podľa Brymana, 1988, s. 11-12.

„Pozitivismus“ je, žiaľ, veľmi kľzký a citovo zafarbený pojem. Nielen že je ho ťažké definovať, ale je veľmi málo kvantitatívnych výskumníkov, ktorí by ho akceptovali (pozri Marsh, 1982, kap. 3). Väčšina kvantitatívnych výskumníkov by namiesto toho tvrdila, že ich cieľom nie je produkovať vedu zákonov (ako je fyzika), ale jednoducho vytvárať sústavu kumulatívnych zovšeobecnení, založených na kritickom preverovaní dát, t. j. „vedu“, ako bola definovaná vyššie.

Nazdávam sa, že na tejto úrovni by malo mnoho zdanlivých rozdielov medzi kvantitatívnym a kvalitatívnym výskumom zmiznúť – hoci niektorí kvalitatívni výskumníci by naďalej trvali na tom, že nechcú mať nič spoločné ani s takouto limitovanou verziou vedy (pozri Phillips, 1973). Z toho vyplýva, že to, čo by sme si mali všimnúť pri porovnávaní týchto dvoch druhov výskumu, sú rozdiely v tom, na čo kladú rozličné „školy“, ktoré samy obsahujú mnoho vnútorných rozdielov, *dôraz*.

KRITIKA Kvantitatívneho výskumu

Kvantitatívni výskumníci sa často domnievajú, že pri využívaní čisto kvantitatívnych metód sa zabúda na sociálne a kultúrne konštruovanie „premenných“, ktoré sa pokúša kvantitatívny výskum korelovať. Ako tvrdia Kirk a Miller (1986), napríklad „postoje“ sa nenaväzujú jednoducho na to, čo majú ľudia vo vnútri hlavy, a ich skúmanie závisí od celého radu analytických predpokladov. Vyvodzujú z toho záver:

Výskumník, ktorý robí dotazníkový výskum a diskutuje, nerobí chybu v tom, že tak koná. Výskumník robí chybu skôr vtedy, keď nedokáže priradiť teoretické základy, v rámci ktorých je zmysluplné merať takéto entity a robiť to dotazníkovými otázkami (1986, s. 15).

Kvantitatívny výskum vedie podľa jeho kritikov k používaniu súboru *ad hoc* procedúr na definovanie, počítanie a analyzovanie premenných (Blumer, 1956; Cicourel, 1964; Silverman, 1975). Na základe tejto kritiky uprednostnili kvalitatívni výskumníci popis toho, ako v každodennom živote postupujeme pri definovaní, počítaní a analyzovaní. Dôsledkom je, že kvantitatívni výskumníci nevedome používajú metódy z každodenného života, a to aj napriek tomu, že si nárokovujú na vedeckú objektiivnosť (Cicourel, 1964; Garfinkel, 1967).

Dovoľte mi skonkrétnovať túto kritiku na jednom príklade. Viac ako pred dvadsiatimi rokmi dvaja americkí sociológovia, Peter Blau a Richard Schoenherr, realizovali výskum v niekoľkých veľkých organizáciách. Štúdia je zaujímavá práve z hľadiska našich terajších zámerov, pretože sa explicitne zakladá na kritike kvalitatívnych metód. Podľa týchto autorov, príliš veľa výskumov využilo v šesťdesiatych rokoch 20. storočia kvalitatívne metódy na popisanie „neformálnych“ aspektov organizácií – napríklad, ako zamestnanci vnímajú svoju organizáciu a že konajú skôr na základe svojich dojmov, než na základe „pravidiel“ organizácie.

Blau a Schoenherr (1971) naznačili, že dozrel čas prechýliť misky váh a sústreďiť sa na „formálnu“ organizáciu, napríklad, ako sa oficiálne definujú pracovné

Tabuľka 1.3 Zamestnanie respondenta v závislosti od zamestnania otca

	Zamestnanie otca	
	Nemanuálne	Manuálne
Zamestnanie syna	63,4%	27,4%
	36,6%	72,6%

Zdroj: Upravené podľa Proctera, 1993, s. 246.

Zdá sa, že tabuľka 1.3 zachytáva silný vzťah (alebo „koreláciu“) medzi zamestnaním otca a syna. Napríklad, 63,4 percenta respondentov zo skupiny s nemanuálnou pracujúciimi otcami malo tiež nemanuálne zamestnanie. Avšak spomedzi synov, ktorých otcovia mali manuálne zamestnanie, iba 27,4 percenta si našlo nemanuálnu prácu. Keďže vzorka viac ako 1000 ľudí bola regrutovaná náhodne, môžeme si byť v rámci vyššie uvedených hraníc istí, že tento vzájomný vzťah sa dá iba nepravdepodobne ne získať náhodne.

Kvantitatívni výskumníci sa však zdráhajú prejsť od tvrdení o korelácií na kauzálnu tvrdenia. Tak otcovo, ako aj synovo zamestnanie môže napríklad vyplývať z inej premennej (povedzme, zdedený majetok), ktorá sa skrýva za zjavnou súvislosťou medzi zamestnaním otca a syna. Pre takúto „antecedentnú“ premennú nemôžeme s plnou istotou tvrdiť, že zamestnanie otca je významnou príčinou synovho zamestnania. Naozaj, v dôsledku toho, že táto antecedentná premenná zapríčiňuje súčasnú zmenu v oboch ostatných premenných, je spojenosť medzi zamestnaniami otcov a synov zavádzajúca alebo „falošná“.

Podobne Procter (1993, s. 248–249) dospel k zaujímavému postrehu, že údaje existuje výrazná korelácia medzi cenou rumu na Barbadose a úrovňou plátov metodistických ministrov, t. j. v ktoromkoľvek danom roku obidve spolu stúpajú alebo klesajú. Nemali by sme však urobiť skok k záveru, že výrobcovia rumu financujú metodistickú cirkev. Ako zdôrazňuje Procter, tak cena rumu, ako aj ministerské pláty môžu jednoducho reagovať na inflačné tlaky. Preto nie je pôvodná korelácia „pravá“.

Keď si pozriete tabuľky 1.2 a 1.3, môže na vás urobiť dojem rozsah, v akom kvantitatívny spoločenský výskum používa ten istý jazyk, aký ste sa učili, povedzme, v rámci fyziky, chémie alebo biológie. Ako poznamenal Bryman:

Kvantitatívny výskum je... žanet, ktorý používa zvláštny jazyk... [podobný] spôsobu, akým hovoria vedci o skúmaní prírodných zákonov – premenne, kontrola, meranie, experiment (1988, s. 12).

Niekedy to vedie kritikov k vyjadreniam, že kvantitatívny výskum ignoruje rozdiely medzi prírodným a spoločenským svetom preto, lebo nepochopil „významy“, ktoré súvisia so spoločenským životom. Toto obvinenie sa často pripisuje kritikom, ktorí označujú kvantitatívny výskum za „pozitivistický“ (napr. Filmer et al., 1972).

Tabuľka 1.4 Niečo z kritiky kvantitatívneho výskumu

- 1 Kvantitatívny výskum môže vyústiť do „rýchlej fixácie“, ktorá má za následok slabý alebo žiadny kontakt s ľuďmi alebo s „terénom“.
- 2 Štatistické korelácie sa môžu zakladať na „premenných“, ktoré sa v kontexte prirodzene sa vyskytujúcich interakcií svojvoľne definujú.
- 3 Do následného špekulovania o význame korelácií sa môžu zapojiť práve tie procesy bežného uvažovania, ktorým sa veda snaží vyhnúť (pozri Cicourel, 1964, s. 14, 21).
- 4 Snaha o získanie „merateľných“ fenoménov môže viesť k tomu, že sa do výskumu vkladnú neregistrované hodnoty, jednoducho preto, že sa pracuje s vysoko problematickými a nerealizovateľnými konceptmi, ako je „delikvencia“ alebo „inteligencia“.
- 5 Napriek tomu, že je dôležité testovať hypotézy, čisto štatistická logika môže premeniť vyvíjanie hypotéz na triviálnu záležitosť a môže zlyhať ako pomoc pri generovaní hypotéz z dát (pozri Glaser a Strauss, 1967).

mi a snažia sa ich vyriešiť. Napríklad, epidemiológovia, študujúci oficiálne štatistiky o chorobách, alebo kriminológovia, si príliš dobre uvedomujú problematický charakter záznamov, ako je, povedzme, „príčina smrti“ alebo „trestný čin“ (pozri Hinds, 1973). Dobrí kvantitatívni výskumníci si taktiež príliš dobre uvedomujú problémy, ktoré prináša interpretácia štatistických korelácií vo vzťahu k tomu, čo dané premenné „znamenajú“ pre účastníkov výskumu (pozri Marsh, 1982, kapitola 5).

Na základe tohto upresnenia uzatváram túto časť konštatovaním, že tvrdenie, že každý výskum hodný svojho mena by mal postupovať podľa čisto kvantitatívnej logiky, by jednoducho vylúčilo skúmanie mnohých zaujímavých javov súvisiacich s tým, čo ľudia skutočne robia v každodennom živote, či už doma, v práci alebo na iných verejných či súkromných miestach. Ale ako ukáže nasledujúca časť, vyvážené stanovisko by malo akceptovať silné stránky, ako aj obmedzenia kvantitatívneho výskumu.

RÔZNE PODOBY KVALITATÍVNEHO VÝSKUMU

Ako upozorňujú kvalitatívni výskumníci, nemali by sme sa domnievať, že techniky používané v rámci kvantitatívnych výskumov sú *jedínm* spôsobom, ako zabezpečiť validitu zistení z kvantitatívneho alebo terénneho výskumu. To znamená, že mnohé postupy, pochádzajúce z kvantitatívnych výskumov, *nemusia byť vhodné* pre kvalitatívny výskum. Vychádzajú totiž z predpokladu, že výskum v sociálnych vedách môže byť validný iba vtedy, keď sa zakladá na experimentálnych dátach, oficiálnych štatistikách alebo náhodnom výbere vzorky z populácie a že kvantifikované dáta sú jedinými validnými a zovšeobeciteľnými spoločenskými faktmi.

Kritici kvantitatívneho výskumu poukazujú, že tento predpoklad obsahuje množstvo nedostatkov (pozri Cicourel, 1964; Denzin, 1970, Schwartz a Jacobs, 1979; Hammersley a Atkinson, 1983; Gubrium, 1988). Títo kritici upozorňujú, že experimenty, oficiálne štatistiky a dáta z prieskumov jednoducho *nemusia byť* priemerané pre niektoré úlohy spoločenských vied. Tieto metódy napríklad vylučujú

miesta a koľko „úrovni“ existuje v organizačnej hierarchii. Takéto charakteristiky potom možno uznať ako „premenné“ a vypočítavať štatistické korelácie, ktoré sú reliabilné aj validné.

Pozrime sa, ako takáto zdánlivo jednoduchá, kvantitatívna logika fungovala v praxi. Blau a Schoenherr použili ako dáta organizačné stĺpcové grafy, znázorňujúce hierarchie a pracovné funkcie. Na neštastie, z ich pohľadu, ako priznávajú v odhaľujúcej úvodnej kapitole, tieto stĺpcové grafy často neboli jednoznačné a ich štruktúra sa menila od jednej organizácie k druhej. V dôsledku toho bolo nevyhnutné diskutovať o ich význame v rozhovoroch s „kľúčovými informátormi“ v každej organizácii. Blau a Schoenherr využili tieto informácie, aby skonštruovali štandardizované nástroje na meranie rôznych aspektov organizačnej štruktúry, ako sú „hierarchia“ alebo „špecifickosť práce“. Výsledkom tohto všetkého bol súbor štatistických korelácií, presvedčivo naznačujúcich vzťahy medzi premennými, ktoré Blau a Schoenherr skonštruovali.

Žiaľ, vzhľadom na neurčitost' dát, s ktorými pracovali, vykonali autori celý rad rozumných, ale nepochybne *ad hoc* rozhodnutí za účelom štandardizácie rozdielnych foriem, ktorými ľudia hovorili o svojej organizácii. Rozhodli sa, napríklad, že do jednej kategórie zľúčia dve úrovne „úradníka“, ktoré sa objavili na stĺpcovom grafe kompetencií v rámci jednej organizácie.

Toto rozhodnutie vychádzalo zo štatistickej logiky, ktorá vyžadovala jasne definované, „reliabilné“ miery. Nevieme však, ako súvisí rozhodnutie výskumníkov s tým, v akom vzťahu k stĺpcovému grafu fakticky sú účastníci v danej organizácii a ako a kedy sa oň operajú. Naozaj, Blauovi a Schoenherrovi bráni ich rozhodnutie, aby zostali na čisto „štruktúrálnej“ úrovni a vyšli sa „neformálnemu“ správaniu za účelom overenia takýchto otázok. To znamená, že ich vlastná interpretácia významu takto získaných štatistických korelácií je taktiež *ad hoc*, hoci je nepochybne štatisticky prísna.

Číže máme tu pekný príklad na „voz ťahajúci koňa“. Blau a Schoenherr prevzali čisto štatistickú logiku práve preto, aby nahradili zdravý rozum vedeckými vysvetleniami. Napriek tomu sa však odvolávajú pri definovaní svojich „premenných“, ako aj pri interpretácii korelácií na vedomosti získané na základe bežného uvažovania. Taktó môže byť kvantitatívna tužba po vytvorení „operačných“ definícií v počiatkových fázach spoločenského výskumu svojvoľným procesom, ktorý odvádzá pozornosť od každodenných interpretačných postupov ľudí v špecifickom prostredí. V dôsledku toho sa môže z „tvrdých“ dát o sociálnej štruktúre, ktoré kvantitatívni výskumníci údajne poskytujú, vyklúť fatamorgána (pozri aj Cicourel, 1964).

Tento stručný (nie náhodný!) príklad by vám mal pomôcť pochopiť ten typ kritik, ktoré často smerujú na čisto kvantitatívny výskum osoby, orientovaný skôr kvalitatívne. Keďže priestoru je málo, pokúsil som sa v tabuľke 1.4 zhrnúť túto kritiku.

Mal by som teraz poznamenať, že tabuľka 1.4 obsahuje jednoducho niektoré stážnosti na adresu *niektorých* kvantitatívnych výskumov. A navyše, keďže kvantitatívni výskumníci sú zriedka „hlupáci“, mnohí z nich sa vážne zaoberajú takýmto otázkami

porozorovanie správania v každodenných situáciách. Aj keď teda kvantifikácia môže byť *niekedy* užitočná, rovnako môže zakrývať alebo odhalovať základné spoločenské procesy.

Vezmime si problém počítania postojov v prieskumoch. Máme všetci koherentné postoje k akýmkoľvek témam, ktoré čakajú na otázky výskumníka? A v akom vzťahu sú „postoje“ k tomu, čo skutočne robíme – k našim praktikám? Alebo si vezmime oficiálne štatistické údaje o príčine smrti a porovnajme ich so štúdiami, ako prístupuje k smrti personál v nemocniciach (Sudnow, 1968a), patológovia a štatistickí úradníci (Prior, 1987) (pozri kapitolu 6). *Netvrdím*, že takéto štatistiky môžu byť zaujímavé. Tým chcem povedať, že existujú oblasti spoločenskej reality, ktoré takéto štatistiky nemôžu zmerať.

Metódy, ktoré používajú kvalitatívni výskumníci, dokazujú rozšírené presvedčenie, že môžu sprostredkovať „hlbšie“ porozumenie spoločenským fenoménom, než by sa získalo z čisto kvantitatívnych dát. No práve tak, ako by kvantitatívni výskumníci popierali obvinenie, že sú všetci „pozitivistickí“ (Marsh, 1982), neexistuje jediná teória, ktorá by predstavovala základ všetkých kvalitatívnych spoločenských výskumov. Namiesto toho existuje veľa „izmov“, ktoré sa vynárajú v pozadí kvalitatívnych metód – napríklad interakcionizmus, feminizmus, postmodernizmus alebo etnometodológia (pozri kapitolu 6).

Napriek tejto rôznorodosti zdieľajú kvalitatívni výskumníci podľa Hammersleyho (1992) súbor preferencií, ktoré rozoberám v tabuľke 1.5.

Žiaľ, ako priznáva sám Hammersley, takýto jednoduchý zoznam je príliš zovšeobecňujúci. Napríklad, ak berieme do úvahy len bod 5 z tabuľky 1.5, kvalitatívny výskum by vyzeral trochu čudne po viac ako storočnej histórii, keby nemal žiadne hypotézy, ktoré by mohol overovať!

Ak predsa len akceptujeme zoznam v tabuľke 1.5 ako určité priblíženie sa k hlavným charakteristikám kvalitatívneho výskumu, začneme možno chápať, prečo ho môže niekto kritizovať. Ako už bolo spomenuté, vo svete, kde hovoria čísla a ľudia používajú výraz „tvrdá“ veda, nemožnosť testovať hypotézy spojená s odmietaním metód prírodných vied určite vystavuje kvalitatívnych vedcov kritike.

Tabuľka 1.5 Preferencie kvalitatívnych výskumníkov

- 1 Preferujú sa kvalitatívne dáta – zjednodušene sa tým rozumie skôr analýza slov a obrazov než čísel.
- 2 Preferujú sa prirodzene sa vyskytujúce dáta – radšej pozorovanie než experiment, radšej neštruktúrované než štruktúrované interview.
- 3 Preferujú sa skôr významy než správanie – pokus o „dokumentovanie sveta z pohľadu skúmaných ľudí“ (Hammersley, 1992, s. 165).
- 4 Odmietajú sa prírodné vedy ako východiskový model.
- 5 Preferuje sa skôr induktívny výskum spojený s generovaním hypotéz než testovanie hypotéz (pozri Glaser a Strauss, 1967).

Zdroj: Upravené podľa Hammersleyho, 1992, s. 160–172.

Veľa vedcov samozrejme odmieta divé rojčenie pozitívizmu, napríklad hľadanie zákonov založených na laboratórnych experimentoch ako „zlatého štandardu“ dobrej vedy. Jednako zostáva otvorená táto znepokojujúca otázka: prečo by sme mali veriť tomu, čo nám hovoria kvalitatívni výskumníci? Ako môžu názorne dokázať, že ich popisy sú presné a že ich vysvetlenia sa nedajú vyvrátiť? Týmto otázkami sa teraz budeme zaoberať.

KRITIKA KVALITATÍVNEHO VÝSKUMU

V mnohých kvantitatívne orientovaných učebniciach metodológie spoločenských vied sa kvalitatívny výskum prezentuje ako relatívne druhoradá metodológia. Odporúča sa, aby sa o nej uvažovalo iba v počiatkových alebo „prieskumných“ fázach výskumu. Pri nazeraní z tejto perspektívy sa môže využiť kvalitatívny výskum na oboznámenie sa s prostredím predtým, ako začne seriózny výber vzorky a počítanie.

Toto stanovisko vyjadruje nasledujúci úryvok z dávnejšie publikovaného textu. Všimnite si, akým spôsobom autori hovoria o „nekvantifikovaných dátach“ – naznačujú, že štandardnou formou sú kvantitatívne dáta:

Preskúmanie *nekvantifikovaných* dát môže obzvlášť pomôcť, ak sa robí periodicky počas výskumu a neodsumie sa na koniec štatistickej analýzy. Často už jediný prípad, ktorý si vnímavý pozorovateľ všimne, obsahuje kľúč k pochopeniu fenoménu. Ak si je sociálny vedec vedomý tohto dôsledku v momente, keď ešte môže doplniť svoj materiál alebo ďalej využívať dáta, ktoré už zozbieral, môže významne obohatiť kvalitu svojich záverov (Sellitz et al., 1964, s. 435, zvýraznil som ja).

Napriek ich „priateľskému“ postoju k využitiu „nekvantifikovaných“ dát predpokladajú títo autori, že „štatistická analýza“ je základom výskumu. Podobné zameranie možno nájsť o štvrtstoročie neskôr v inom, z väčšej časti kvantitatívnom texte:

Výskum v teréne je vo svojej podstate *vnáraním* sa do prirodzene sa vyskytujúcich ... súborov údajov za účelom získania poznatkov o situácii z prvej ruky (Singleton et al., 1988, s. 11).

Všimnite si dôraz na „vnáranie sa“ a jeho implicitný kontrast s neskorším, užšie zameraným výskumom. To zdôrazňujú autori, keď následne stotožňujú kvalitatívny alebo terénny výskum s „exploráciou“ a „popisom“ (1988, s. 296) a schvalujú jeho využitie vtedy, „keď sa o skúmanej téme vie pomerne málo“ (1988, s. 298–299).

Tieto výhrady majú určitý základ v skutočnosti, že sila kvalitatívneho výskumu spočíva skôr v dlhých, popisných rozpravaniach než vo vytváraní štatistických tabuliek. Problém, ktorý potom vzniká, spočíva v tom, ako kvalitatívny výskumník postupuje pri kategorizovaní popisovaných udalostí alebo aktivít.

Toto je niekedy známe ako problém *reliability*. Ako hovorí Hammersley, *reliability*

sa odvoláva na stupeň konzistencie, s akou konkrétne prípady zaradujú do rovnakej kategórie rôzni pozorovatelia alebo ten istý pozorovateľ pri rozličných príležitostiach (1992, s. 67).

V rámci kvalitatívneho výskumu existuje tendencia k anekdotickému prístupu pri práci s dátami vo vzťahu k záverom alebo vysvetleniam. Krátke konverzácie, útržky z neštrukturovaných rozhovorov ... sa využívajú ako dôkaz určitých tvrdení. Dôvody pre nespokojnosť vyplývajú z toho, že sa iba zriedka nastoľuje otázka reprezentatívnosti alebo zovšeobecniteľnosti týchto úryvkov (1988, s. 77).

Táto výčitka „anekdotizmu“ spochybňuje *validitu* mnohých kvalitatívnych výskumov. „Validita“ je iný výraz pre pravdu (pozri kapitolu 13). Validita vysvetlenia sa niekedy spochybňuje na základe toho, že výskumník sa zjavne nezaoberal protirečiacimi prípadmi. Nadmerné vnorenie sa do „prostredia“, také typické pre kvalitatívny výskum, vedie niekedy k určitej afektovanosti v súvislosti s validitou výskumníkovej vlastnej interpretácie „ich“ spoločensva alebo organizácie. Alebo inokedy, požiadavka vydavateľov časopisov, aby sa písali čoraz kratšie články, má za dôsledok jednoducho to, že výskumníci sa neochotne nechajú naviesť, aby používali „pôsobivé“ príklady – niečo, čo sa môže rovnako stať v prírodných vedách, kde sa napríklad laboranti naučili vyberať „dokonalé“ prísavky, keď majú ich profesori dôležitú prednášku (pozri Lynch, 1984).

Napriek týmto bežným problémom viedli pochybnosti o reliabilite a validite kvalitatívneho výskumu mnohých kvantitatívnych výskumníkov k bagatelizovaniu jeho hodnoty. Ako sme však ukázali, toto akési „zatravovanie nedostatočnou chválou“ je viac než vyvážené kritikou kvantitatívneho výskumu zo strany kvalitatívnych výskumníkov.

ZÁVER

Skutočnosť, že niektoré dobré kvalitatívne výskumy pracujú s jednoduchými kvantitatívnymi nástrojmi na meranie, ukazuje, že o celej dichotómii „kvalitatívne/kvantitatívne“ môžeme pochybovať. Ako som uviedol v úvode, v rámci tejto knihy budem považovať väčšinu takýchto dichotómií alebo polarít v spoločenských vedách za veľmi nebezpečné. V lepšom prípade predstavujú pedagogické bariéry, ktoré začínajúci študentom pomáhajú zvládnuť zložitú oblasť: pomáhajú im osvojiť si žargón. V horšom prípade predstavujú dôvod, aby sme nemuseli rozmýšľať, čo zoskupuje sociológov do „ozbrojených táborov“, neochotných učiť sa od seba navzájom.

Objektivnosť by napokon mala byť spoločným cieľom všetkých spoločenských vied (pozri Kirk a Miller, 1986, s. 10–11). Ako tvrdí Hammersley:

proces výskumu vo vede je rovnaký, nech sa použije akákoľvek metóda, a stiahnutie sa do paradigiem účinne otupuje diskusiu a brzdi pokrok (1992, s. 182).

To znamená, že ak chceme vybudovať princípy, ktoré by odlišili kvalitatívny výskum, musíme pochopiť problémy podobné tým, s ktorými sa stretáva akýkoľvek systematický pokus o popis a vysvetlenie, či už kvantitatívny, alebo kvalitatívny (pozri tabuľku 1.6).

Problém konzistencie vzniká z nedostatku priestoru, ktorý má za dôsledok to, že mnoho kvalitatívnych štúdií neposkytuje čitateľom nič viac než stručné, pôsobivé excerpáty z dát. Ako poznamenal Bryman na adresu typickej štúdie založenej na pozorovaní:

poznámky z terénu alebo rozšírené prepisy sú zriedkavé a k dispozícii: veľmi by to pomohlo v tom zmysle, že by to umožnilo čitateľom sformulovať si vlastné domnienky o názoroch skúmaných ľudí (1988, s. 77).

Navyše, aj vtedy, keď sa aktivity ľudí nahrávajú na pásku a prepisujú sa, môže sa reliabilita interpretácie prepisov vážne oslabiť, pretože nie je možné zachytiť naoko triviálne, ale často rozhodujúce prestávky a súčasné prejavy viacerých účastníkov. Nedávny výskum lekárskech konzultácií mal napríklad za cieľ zistiť, či onkologickí pacienti pochopili, že ich ochorenie je smrteľné. Keď výskumníci prvýkrát počúvali nahrávky príslušných rozhovorov z nemocníc, mali niekedy pocit, že nemajú dôkaz, či pacienti pochopili často opatrné výroky lekárov o ich prognóze. Keď sa však pásky prepísali, ukázalo sa, že pacienti vyjadrovali prijímanie týchto informácií veľmi tlmene (výrokmi ako „áno“ alebo ešte častejšie „mm“). Napokon, lekári by zaregistrovali mlčanie pacientov a preformulovali by vyjadrenia o prognóze (pozri Clavariño et al., 1995).

Niektorí kvalitatívni výskumníci tvrdia, že záujem o reliabilitu pozorovaní vzniká iba v rámci tradície kvantitatívneho výskumu. Keďže to, čo oni označujú za „pozitívistický“ prístup, nerozlišuje medzi prírodným a sociálnym svetom, sú reliabilné miera sociálneho života podľa nich potrebné iba pre takýchto „pozitívistov“. Naopak, ak raz pristupujeme k spoločenskej realite ako k neustálej zmene, potom nemá zmysel znepokojovať sa, či naše výskumné nástroje merajú presne (napr. Marshall a Rossman, 1989).

Takýto prístup by vylúčil akýkoľvek systematický výskum, pretože tvrdí, že v sociálnom svete nemôžeme predpokladať žiadne stabilné charakteristiky. Ak však pripustíme, že takéto vlastnosti môžu existovať, prečo by nemožili iné štúdie zopakovať tieto charakteristiky? Ako tvrdia Kirk a Miller:

Kvalitatívni výskumníci si už nemôžu dovoliť odsúvať otázku reliability. Zatiaľ čo sila terénneho výskumu bude vždy spočívať v jeho spôsobilosti zabezpečiť validitu tvrdení, jeho výsledky sa (odôvodnene) nebudú brať na vedomie, ak sa nebude venovať pozornosť reliabilite. Ak chceme odhadnúť reliabilitu, je povinnosťou vedeckého výskumníka, aby zdokumentoval svoj postup (1986, s. 72).

Druhá kritika kvalitatívneho výskumu sa týka spoľahlivosti vysvetlení, ktoré ponúka. Tento problém sa niekedy spomína ako problém „anekdotizmu“, ktorý sa objavil ako dôsledok toho, že výskumné správy sa v niektorých prípadoch odvolávajú na niekoľko pôsobivých „príkladov“ nejakého očividného fenoménu, a pritom sa ani nepokúšajú analyzovať menej jasné (alebo dokonca protirečiacie) dáta (Silverman, 1989).

Bryman sformuloval tento problém veľmi jasne:

Tabuľka 1.6 Kritériá hodnotenia výskumu

- 1 Sú výskumné metódy primerané podstate otázky, ktorú si kladieme?
- 2 Vieme jasne identifikovať prepojenie s existujúcimi poznatkami alebo teóriami?
- 3 Sú jasne popísané kritériá, používané pri výbere skúmaných prípadov, zbere dát a analýze?
- 4 Zodpovedá citlivosť metódy potrebám výskumnej otázky?
- 5 Prebiehal zber dát a písanie záznamov systematicky?
- 6 Odvoláva sa výskum na akceptované analytické postupy?
- 7 Do akej miery je analýza systematická?
- 8 Tvori súčasť výskumu primeraná diskusia o spôsobe, akým sa témy, koncepty a kategórie vyvodili z dát?
- 9 Tvori súčasť výskumu primeraná diskusia o dôkazoch pre a proti výskumníkovým tvrdeniam?
- 10 Sú dáta jasne odlišené od ich interpretácie?

Zdroj: Upravené podľa kritérií odsúhlasených a prijatých Skupinou sociológie zdravotníctva Britskej sociologickej spoločnosti, september 1996.

Napriek tomu, že tabuľku 1.6 som pripravil ako súbor kritérií na hodnotenie *kvalitatívnych* výskumných prác, verím, že kritériá, ktoré som vybral, sa rovnako hodia na kvantitatívne štúdie. V princípe to naznačuje, že neexistuje dôvod, aby sme uprednostňovali ktorúkoľvek formu dát.

Končím preto s výrokom, ktorý poukazuje na absurdnosť preexponovania rozdielov medzi kvalitatívnym/kvantitatívnym:

Nestoje teda pred neúprosnou voľbou medzi slovami a číslami alebo dokonca medzi presnými a nepresnými dátami, ale skôr pred intervalom, ktorý siaha od presných k menej presným dátam. Navyše, naše rozhodnutie, aká úroveň presnosti je vhodná vo vzťahu k akémukoľvek konkrétnemu tvrdeniu, by malo závisieť od podstaty toho, čo sa pokúsime popísať, od predpokladanej presnosti našich opisov, od našich zámerov a od prostriedkov, ktoré máme k dispozícii; nie od ideologických záväzkov voči niektorej metodologickej paradigme (Hammersley, 1992, s. 163).

ZHRNUTIE

V tejto kapitole som poukázal na štyri základné fakty. Po prvé, „kvalitatívny“ výskum tvorí množstvo dosť odlišných prístupov. Po druhé, napriek tomu, že niektoré kvalitatívne výskumy sa môžu oprávnenne kritizovať alebo považovať za nedostatočné, to isté môžeme povedať o niektorých „kvalitatívnych“ výskumoch. Po tretie, za takýchto okolností je zmysluplné voľiť výskumné metódy pragmaticky, podľa výskumného problému. Napokon, realizácia „kvalitatívneho“ výskumu by nemala slúžiť ako ochrana pred prísnyimi, kritickými štandardmi, ktoré by sa mali uplatňovať pri každom projekte, usilujúcom sa o odlišenie „skutočnosti“ od „fantázie“.

Ďalšie čítanie

Najužitočnejšie úvodné texty sú: Alan Bryman: *Quantity and Quality in Social Research* (Unwin Hyman, 1988), Nigel Gilbert (ed.): *Researching Social Life* (Sage, 1993) a Clive Seale (ed.): *Researching Society and Culture* (Sage, 1998). Kvalitatívnu analýzu pre pokročilejších ponúka Silverman v *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction* (Sage, 1993), Miles a Huberman v *Qualitative Data Analysis* (Sage, 1984), Hammersley a Atkinson v *Ethnography: Principles in Practice* (Tavistock, 1983) a Denzin a Lincolnová (eds.) v *Handbook of Qualitative Research* (Sage, 1994). Rozumné vyjadrenia o kvantitatívnom prístupe nájdete v Marsh (1982) (o dotazníkovom výskume) a Hindess (1973) (o oficiálnych štatistických údajoch).

Nalieham na čitateľov, aby sa okrem týchto všeobecných textov oboznámili s príkladmi kvalitatívneho a kvantitatívneho výskumu. Dobrými príkladmi jednotlivých typov výskumu sú Strong (1979) a Lipset et al. (1962).

Cvičenie 1.1

Pozrite si ešte raz akúkoľvek výskumnú štúdiu, ktorú dobre poznáte. Potom odpovedzte na tieto otázky:

- 1 Nakolko zodpovedajú použité výskumné metódy (kvalitatívne, kvantitatívne alebo kombinácia oboch) charakteru položených výskumných otázok?
- 2 Nakolko vyhovuje použitie týchto metód kritike kvalitatívneho a kvantitatívneho výskumu, ktorej sa venuje táto kapitola?
- 3 Nakolko spĺňa táto štúdia kritériá hodnotenia výskumu, uvedené v tabuľke 1.6?
- 4 Ako by bolo, podľa vás, možné metodologicky a konceptuálne zlepšiť túto štúdiu?